

RECENZJE

Ks. Tadeusz PIKUS, *Aksjologiczny wymiar religii w twórczości Aleksandra Mienia. Studium analityczno-krytyczne*. Wydawnictwo Sióstr Loretanek, Warszawa 1998, s. 480

Przedmiot ogólny rozprawy ks. Tadeusza Pikusa (która jest jego pracą habilitacyjną) stanowi obszerna twórczość pisarska A. Mienia o charakterze apologetycznym, będąca zwłaszcza odpowiedzią na skrajnie negatywne tezy ateizmu sowieckiego w stosunku do religii. Autor tej twórczości, Aleksander Mień, kapłan Kościoła prawosławnego, został skrycie zamordowany w 1990 r.

Dziełem reprezentatywnym A. Mienia w stosunku do jego apologii religii, które przede wszystkim wziął pod uwagę autor rozprawy, jest siedmiotomowa "Historia religii"

Rozprawa ks. Pikusa posiada następującą budowę. Po karcie tytułowej spis treści (w językach: polskim, rosyjskim i francuskim, s. 5-15), przedmowa (s. 17-19), wstęp (s. 21-35), następnie trzy obszernie części: część I, pt. "Konfrontacja postawy ateistycznej z postawą religijną w byłym Związku Radzieckim" (s. 38-170), część II pt. "Religia w ujęciu Aleksandra Mienia" (s. 171-269), część III, pt. "Wpływ religii na rozwój kultury duchowej człowieka w ujęciu Aleksandra Mienia" (s. 271-415), zakończenie (s. 417-426), indeks osób (s. 427-434), indeks analityczny (s. 435-454) oraz streszczenie (w językach: rosyjskim i francuskim, s. 455-480).

We wstępie do swej rozprawy autor określa jej zasadnicze elementy strukturalne. Przedmiot materialny (ogólny) pracy stanowi, według autora, aksjologiczny wymiar religii (apologia) w twórczości A. Mienia (por. s. 31), przedmiot formalny (szczegółowy) zaś, zgodnie z przedmiotem formalnym apologetyki, wartość krytyczna apologetycznej twórczości A. Mienia (por. s. 32). Metodę pracy stanowi analiza historyczna (krytyczna), która tu polega na badaniu aksjologicznego wymiaru religii w twórczości A. Mienia, wymiaru widzialnego w perspektywie jego historyczno-teologicznego kontekstu (por. s. 32). Kontekst ten tworzą, według autora rozprawy, dwa w zasadzie elementy. Pierwszy z nich to ówczesna sytuacja społeczno-religijna związana z misją (postawą) Kościoła prawosławnego. Drugi zaś to myśl rewolucyjna przedstawiająca alternatywny do religijnego światopogląd i mająca swój program naprawy świata. W tym przeciwnym religii systemie była ona uważana za skutek niesprawiedliwości społecznej i bezsilności człowieka i tym samym oceniana jako antywartość (por. s. 32). Tak więc, jak zaznacza to ks. Pikus, twórczość A. Mienia zostanie zanalizowana w rozprawie "in recto", zaś "in obliquo" tezy ateizmu sowieckiego (por. tamże).

Ażeby wykonać postawione sobie zadanie, autor przedstawia w rozdz. I (pierwszej części rozprawy) stosunek ateizmu "naukowego" do religii (s. 39-101). Charakteryzuje on w sposób wnikliwy tezy tego ateizmu, który uważał religię za zjawisko tylko historyczne, oparte o bazę społeczno-gospodarczą, "alienujące" człowieka, a więc deformujące jego osobowość, za zjawisko, które powinno zniknąć w nowym systemie społeczno-gospodarczym, zapewniając tym samym ludziom wszechstronny rozwój.

W rozdz. II (części pierwszej, s. 103-170) autor ukazuje działalność apologetyczną A. Mienia, który postanowił, w odpowiedzi na tezy ateizmu sowieckiego, naświetlić rzeczywiste wartości ukryte w religii. Wartości te, które uzasadniają trwałość i niezniszczalność religii, człowiek normalny przynajmniej podświadomie wyczuwa.

W rozdz. III i IV (drugiej części rozprawy) autor naświetla naukę A. Mienia nt. religii, wskazując w rozdz. III na istotne elementy, takie jak podmiot i przedmiot religii, jej genezę, funkcje i cel oraz związek z moralnością (s. 173-231), w rozdz. IV zaś (s. 233-269) zwracając uwagę na zjawisko wielości religii oraz jej formy autentyczne i formy pozorne (takie jak magia i inne).

W rozdz. V (trzeciej części rozprawy) autor referuje najpierw (w odc. A, s. 273-302) naukę A. Mienia dotyczącą religii przedchrześcijańskich pochodzących od wielkich filozofów i mistyków (jak Buda, Konfucjusz, Zaratustra), następnie zaś (odc. B, s. 302-353) naświetla ujęcie przez A. Mienia historii religii patriarchów i proroków Starego Testamentu.

Ostatni, VI rozdział (trzeciej części rozprawy, s. 355-415) zawiera z kolei opis rozumienia przez A. Mienia chrześcijaństwa, ku któremu zmierzała, według niego, religia patriarchów i proroków izraelskich, osiągając swe rozwiązanie i pełnię w Osobie Jezusa Chrystusa i Jego Kościele.

W zakończeniu rozprawy autor reasumuje swoje wywody w niej zawarte i dokonuje zasadniczej refleksji w odniesieniu do treści apologii A. Mienia i jej wartości krytycznej.

W swej ocenie twórczości apologetycznej A. Mienia, ks. Pikus (w I-jej części rozprawy) podkreśla, iż na negatywną ocenę religii ze strony sowieckiego ateizmu A. Mień odpowiada wskazaniem na skutki negacji religii w życiu jednostek i społeczeństwa. Wyrażają się one zwłaszcza w formie dekadencji życia duchowego społeczeństwa i w kulcie różnego rodzaju "idolów" (jak wódz, nauka, postęp, por. s. 418). W II-jej części swej pracy ks. Pikus wskazuje, że według A. Mienia religia, wbrew twierdzeniom ateizmu, ma swoje źródło w pierwotnym przeżyciu religijnym człowieka, a nie w strukturze społeczno-gospodarczej, jak głosił ateizm sowiecki - (por. tamże) oraz że ateizm w czystej postaci nie występuje praktycznie nigdy, ponieważ zawsze brak religii wywołuje jej formy zastępcze (co potwierdzają zwłaszcza badania z zakresu psychologii i historii religii, por. s. 419). Podkreśla także m.in., iż nie ma sprzeczności pomiędzy nauką a religią, ponieważ wielu wybitnych uczonych było ludźmi wierzącymi (por. tamże). Pozytywnym sprawdzianem wpływu religii na osobowość człowieka są przykłady świętych (różnych religii) jako ludzi szczególnie wartościowych, zwłaszcza w sensie moralnym (por. tamże). Wielość religii, ich powszechność i trwałość świadczą o aktywności religijnej człowieka, mającej swe źródło w jego przeżyciach duchowych.

W III-jej części rozprawy autor przedstawia wpływ, jaki, według A. Mienia, wywiera religia na rozwój kultury duchowej ludzkości, w której pokonuje ona takie przeszkody, jak magia, pseudoreligijność i różne ateizmy, by osiągnąć swój cel w "pełni czasów", tj. w Osobie Jezusa Chrystusa i Jego Kościele. Przygotowaniem do tej "pełni czasów" jest historia Izraela, a ostatecznie życie i działalność Chrystusa (por. tamże).

W swej ocenie twórczości pisarskiej Aleksandra Mienia ks. Pikus podkreśla jego poważny wkład w rozwój dziedziny apologetycznej i w religioznawstwo na terenie Kościoła prawosławnego, stanowiący znaczące "antidotum" na "religioznawstwo" uprawiane przez ateizm "naukowy" (por. tamże).

A. Mień oprócz polemiki z ateizmem starał się ukazywać, jak stwierdza ks. Pikus, miarodajną wiedzę o religiach, a zwłaszcza o chrześcijaństwie. W tym celu stosował on interpretację religii w różnych jej aspektach. Rozumiał przy tym, że argumentacja wyłącznie logiczna, nie wystarcza w dyskusji na jej temat. Potrzebny jest tu bowiem, w szczególności, argument świa-

dectw. Wskazywał, że wiara teologiczna jest owocem nie tylko poznania, ale także dobrej woli i łaski (por. s. 421).

A. Mień odszedł od wizji człowieka skoncentrowanego tylko na sprawie własnego zbawienia, posłusznego dla wszelkiej władzy (jak to głosiło prawosławie) na rzecz człowieka wolnego, twórczego i aktywnego pod kątem realizacji planów Bożych (por. s. 422). Podkreślał też z naciskiem prymat pierwiastka duchowego (wiara, moralność) nad materialnym (obrzędy, ryt) w religii (por. s. 423).

Na podstawie dokonanej analizy twórczości pisarskiej Aleksandra Mienia można uznać, zdaniem ks. Pikusa, że A. Mień był teologiem-apologetą nauczającym i poszukującym, który podejmował nowe pytania oraz proponował nowe odpowiedzi na stare pytania. Była mu bliska nauka Vaticanum II i otwarta myślowo postawa innych teologów (por. s. 424).

Twórczość pisarska A. Mienia, wyrażająca się zwłaszcza w jego "Historii religii" nie stanowi, w ocenie ks. Pikusa, literatury ściśle naukowej. Jest bowiem próbą odkrywania prawdy religijnej i wytyczania nowych dróg w służbie religii a także docierania z myślą religijną do ludzi pozostających pod wpływem ateizmu.

Doktrynę A. Mienia cechuje oryginalność a przy tym niezupełna ortodoksyjność w stosunku do Kościoła prawosławnego. A. Mień pomimo obszernej twórczości pisarskiej nie pozostawił po sobie szkoły naukowej we właściwym znaczeniu, ale może być uznany za twórcę ruchu religijnego (por. s. 424). W swej twórczości A. Mień korzystał z bogatych materiałów, jakie były dla niego dostępne i wskazał na szereg znaczących argumentów dla uzasadnienia wartości religii. Był nauczycielem, świadkiem (i swego rodzaju prorokiem). Nie wszystkie jego tezy można jednak zaakceptować, tym bardziej, że mają one często tylko charakter hipotez (por. s. 424).

Dzieło Aleksandra Mienia jest, według ks. Tadeusza Pikusa, dużym osiągnięciem doktrynalnym pozwalającym zaliczyć jego autora do grona apologetów XX wieku (por. s. 426).

Rozprawa ks. Tadeusza Pikusa stanowi wynik mozolnych i wnikliwych studiów jej autora nad dziełem pisarskim (z zwłaszcza nad "Historią religii") Aleksandra Mienia, kapłana Kościoła prawosławnego w Rosji. Dziełem tym jest apologia religii i apologia chrześcijaństwa w stosunku do tezy ateizmu "naukowego" w Rosji sowieckiej, pod którego presją pozostawała przez długie lata ludność tego kraju.

Idąc po linii struktury swej pracy (określonej w jej wstępie) ks. Pikus zrealizował podjęte zadanie w sposób pozytywny. Nie tylko opisał dokładnie tezy apologii A. Mienia, lecz również ocenił ich wartość krytyczną (apologijną), co należy do właściwych zadań apologetyki naukowej. Wskazując na pozytywną wartość logiczną wywodów i twierdzeń A. Mienia w stosunku do religii, ks. Pikus dał tym samym odpowiedź na określony problem swej rozprawy (por. s. 32). Stanowi go krytyczna ocena apologii religii Aleksandra Mienia zwłaszcza w odniesieniu do tezy ateizmu "naukowego" w byłym ZSSR.

Pod względem formalnym rozprawa ks. Pikusa przedstawia się również pozytywnie. Jej język jest nienaganny, interpunkcja poprawna. Autor wykazuje opanowanie techniki pisanie pracy naukowej.

Pewne zastrzeżenia może nasuwać sposób cytowania (skrótowy), który pozostawia dla czytelnika poniekąd w cieniu źródła i literaturę przedmiotu. Bibliografia rozprawy jest obszerna (310 pozycji), ale pozbawiona zwykle stosownego podziału: na źródła, dzieła oryginalne, literaturę podstawową i pomocniczą, na pozycje książkowe i artykuły. Nadto autor wymienia w swej bibliografii tytuły wielu publikacji napisanych w języku (i alfabecie) rosyjskim. Powinien on, jak sędzę, podać także tytuły tych publikacji w przekładzie polskim (tym bardziej, iż

znajomość języka rosyjskiego w Polsce jest ograniczona). Pozytywnie zaś należy ocenić zamieszczony po zakończeniu rozprawy indeks osób oraz indeks analityczny, ujęty od strony haseł tematycznych oraz ogólnie całość publikacji.

Ks. Wojciech TABACZYŃSKI